

37

СПОЛУЧНИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Урок 37

Яку частину мови називають сполучником?

Сполучник – це службова частина мови, яка служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення, порівняйте:

1. Тут всіх було – *і* половця, *і* грека.
2. Сумної зірки око золоте, *і* електричка скрикнула контральто.
3. А вже здавалось, *що* живого нерва, живого нерва не було в мені.

(З поезії Л. Костенко)

У першому реченні за допомогою повторюваного сполучника *і* з'єднано однорідні додатки; у другому реченні сполучник *і* поєднує частини складносурядного речення. У третьому реченні за допомогою сполучника *що* до головної частини складнопідрядного речення приєднано підрядну. З наведених прикладів зрозуміло, що сполучники можуть виражати відношення двох типів: між рівноправними частинами (у випадку з однорідними членами речення чи частинами складносурядного) та між частинами, одна з яких головна, а друга – залежна.

Сполучники, що поєднують граматично рівноправні частини, виражають відношення сурядності. Їх так і називають – **сурядні сполучники**. Проаналізуйте подані нижче приклади: сполучник *та* поєднує частини складносурядного речення, а сполучник *і* – однорідні прибудовки.

*Сичі в гаю перекликались
Та ясен раз у раз скрипів.*

*Ніхто його не додбас
І не розруйнує...*

Т. Шевченко

, та

і

Сполучники, що поєднують граматично нерівноправні частини, виражають відношення підрядності. Такі сполучники називають **підрядними** (суть підрядного зв'язку передано на схемі):

Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ (К. Ушинський).

(Поки , доки?)

На які групи поділяють сурядні сполучники?

Сурядні сполучники, як ви мали змогу переконатися з розглянутих вище прикладів, поєднують частини складносурядного речення, а також однорідні члени речення. Ці сполучники, залежно від типу відношень, що вони передають, поділяють на кілька груп, а саме:

- 1) **єднальні** (*і* (*й*), *та* = *і*, *і*...*і*, *ні*...*ні*, *та ні*...*та ні*, *ані*...*ані*);
- 2) **протиставні** (*а*, *але*, *та* = *але*, *проте*, *зате*, *однак*);
- 3) **розділові** (*або*, *чи*, *хоч*, *або*...*або*, *то*...*то*, *не то*... *не то*).

У деяких посібниках виокремлюють так звані градаційні сполучники – *а й, а ще, а ще й, а навіть, не тільки ... а й*. В інших їх розглядають у межах протиставних.

На які групи поділяють підрядні сполучники?

Підрядні сполучники з'єднують частини складнопідрядного речення. Їх так само поділяють на кілька груп, а саме:

- 1) **причинові** (*бо, тому що, оскільки, через те що, у зв'язку з тим що, адже*);
- 2) **цільові** (*щоб, аби, для того щоб*);
- 3) **часові** (*коли, як, поки, допоки, доки, відколи, відтоді як, з того часу як*);
- 4) **умовні** (*якщо, якби, коли, колу б*);
- 5) **порівняльні** (*як, мов, мовби, немов, немовби, наче, неначе, ніби*);
- 6) **допустові** (*хоч, хоча...а, дарма що, незважаючи на те що*);
- 7) **наслідкові** (*так що*);
- 8) **міри і ступеня** (*аж, що аж, що й*).

Ці вісім груп підрядних сполучників передають обставинні відношення. За шкільною граматикою з-поміж сполучників вирізняють ще й підрядні з'ясувальні. У цій ролі виступають сполучники *що, як* та інші.

Які відношення передають сполучники?

Зверніть увагу, що той самий підрядний сполучник може передавати різні відношення. Проаналізуйте приклади.

Він мріяв, щоб усі були щасливі.

Вона вступила до університету, щоб стати психологом.

(У першому реченні сполучник *щоб* передає з'ясувальні відношення, а другому – відношення мети).

Він розповідав, ніби десь у горах квітнуть едельвейси.

Темнота вужчала, ніби самі гори змикалися над головою.

(У першому реченні сполучник *ніби* передає з'ясувальні відношення, а другому – порівняльні).

Дівчина розповіла, як готувалася до іспиту.

Як дбаєш, так і маєш.

Громада гула, як бджоли у вулику.

Він тоді прийде, як місяць зійде.

(У першому реченні сполучник *як* передає з'ясувальні відношення, а другому – відношення міри і ступеня, у третьому – порівняльні, у четвертому – часові).

У ролі засобів зв'язку в складнопідрядному реченні можуть уживатися відносні займенники – *хто, що, який, чий, котрий, скільки*, а також деякі прислівники, які не варто сплутувати з підрядними сполучниками, наприклад: *І те, що зранку почалося грою, під вечір стало справою життя. Мене дивує, що в дитинстві мене нічого не дивувало (Л. Костенко).*

У першому з поданих речень слово *що* є відносним займенником (*те (яке?) що*), можемо замінити синонімічним, порівняйте: *І те, яке зранку почалося грою...* У другому реченні, де підрядна з'ясувальна частина розкриває зміст присудка *дивує* в головній частині, слово *що* є підрядним сполучником (не можемо замінити займенником *який*).

Отже, щоб правильно визначити засіб зв'язку в складнопідрядному реченні, потрібно з'ясувати, чи відповідає слово на питання, чи виконує роль члена речення, чи можемо замінити його синонімом. Потренуйтеся ще на одному прикладі:

*І поживу в малесенькій хатинці,
що так притулено висить на ялинці,
де заглядає в зоряні віконця
Кім у чоботях з вусами гасконця.*

Л. Костенко

Як характеризують сполучники за походженням?

За походженням розрізняють **первинні (непохідні)** сполучники й **вторинні (похідні)**. Непохідні сполучники – це сполучники, які не мають у сучасній українській мові співвідносних повнозначних слів і не членуються на частини. Це, наприклад, такі – *і, а, але, бо, ні, та, чи* тощо.

Похідні сполучники утворилися різними способами від інших частин мови. Наприклад, *якщо, проте, зате, щоб* тощо. Розгляньмо на прикладах, від яких частин мови утворилися сполучники.

Від дієслів – *хоч, незважаючи на те що*.

Від займенників – *щоб, якщо, проте*.

Від прислівників – *ледве, тільки, дарма*.

Зверніть увагу, що більшість вторинних сполучників утворена поєднанням деяких повнозначних слів з прийменниками, сполучниками та частками, що ускладнює розрізнення таких слів. Порівняйте:

Що б не трапилося – не панікуй!

Щоб не змерзнути, весь час ворухімося.

(У першому реченні вжито сполучник *що* та частку *б*, яка оформлює умовний спосіб дієслова *трапилося б*, відповідно частку можна переставити ближче до дієслова, порівняйте: *Що не трапилося б – не панікуй!* У другому реченні ужитий сполучник мети *щоб*).

Якби тут був мій товариш.

Як би краще виконати завдання.

(У першому реченні вжитий сполучник умови *якби*. У другому реченні – підрядний сполучник *як* і частка *би*, яку можна переставити ближче до дієслова, порівняйте: *Як краще виконати б завдання*).

Якщо хочеш, допоможу тобі.

Як що трапиться, нарікай на себе.

(У першому реченні вжитий сполучник умови *якщо*. У другому реченні – підрядний сполучник *як* і відносний займенник *що*, який виконує роль підмета).

На які групи поділяють сполучники за будовою?

За будовою сполучники поділяють на прості, складні й складені.

Простими називають сполучники, що не членуються на окремі частини: *і (й), а, ні, та, то, чи, бо, що*.

Сполучники, що поділяються на дві й більше частин, називають **складними**: *зате, проте, ніж, або, якщо, якби, щоб, нібито, начебто*.

Складені сполучники є сполученням двох і більше слів, що слугують для зв'язку однорідних членів речення чи частин складного речення. Найчастіше складені сполучники в першій частині містять форми непрямих відмінків вказівного займенника *той* з прийменником або іншого повнозначного слова, а в другій – сполучники *що, щоб* чи прислівник *як*: *через те що, для того щоб, подібно до того як, дарма що, незважаючи на те що*.

Які особливості правопису сполучників?

Зверніть увагу, що складні сполучники пишемо разом, а складені – окремо.

Запам'ятайте, що **разом** пишуться такі складні сполучники:

мовби, немовби, немовбито, нібито, начебто, неначебто, притому, причому.

З **дефісом** пишуться складні сполучники, ужиті з частками:

отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то.

Окремо пишемо складені сполучники, а саме:

дарма що, для того щоб, замість того щоб, з того часу як, незважаючи на те що, після того як, при цьому, та й, так що, через те що.

Як розрізняються сполучники за способом уживання?

За способом уживання сполучники поділяють на три групи:

1) **одиничні** (*і, зате, що, незважаючи на те що*):

Усе йде, але не все минає;

2) **повторювані** (*і..., і..., і...; ні..., ні..., ні...*):

Чого тільки не було в рюкзаку: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок;

3) **парні** (*що...то, не тільки...а й, хоч...але*):

Що більше вправлятимешся, то ліпший отримаєш результат.

Для сполучників характерне явище синонімії. Можливість заміни одного сполучника іншим є одним зі шляхів удосконалення форми вислову, передавання тонких нюансів думки. Так, у складнопідрядному реченні з підрядною порівняльною частиною можна вжити цілу низку сполучників: *як, мов, мовби, немов, немовби, наче, неначе, ніби, нібито*. Варто, однак, пам'ятати, що сполучники можуть відрізнятися стилістичним забарвленням. Наприклад, причиновий сполучник *бо* – нейтральний, а *через те що* більшою мірою властивий книжним стилям. Та сама закономірність властива допустовим сполучникам *хоч – незважаючи на те що*.

Не забувайте й про фонетичні чергування сполучників *і – й*, про що докладно йшлося в Темі 9 (за потреби повторіть цей матеріал).

Варто пам'ятати про відмінності в системі сполучників української та російської мов. Так, під впливом російської граматики невиправданого поширення набув парний сполучник *чим – тим*, витіснивши питомий *що – то*, порівняйте:

Неправильно

~~Чим холодніша вода, тим швидше мине біль.~~

~~Чим далі від міста, тим легше дихається.~~

Правильно

Що холодніша вода, то швидше мине біль.

Що далі від міста, то легше дихається.